

ŠTO RUSKI FILOZOFI MISLE O SVOJOJ FILOZOFIJI?

Nekoliko odlomaka iz originala o značenju njihove filozofije

SLAVKO PLATZ*

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Đakovo, Hrvatska

UDK 1(091)(470)"19/20/
Pregledni znanstveni članak
Primljeno: travanj 2006.

Sažetak

Ovdje ćemo iznijeti nekoliko odlomaka iz originalnih djela ruskih filozofa koji tematiziraju vlastitu filozofiju u europskom kontekstu. Oni će sami najbolje označiti kvalitete svoje filozofije. Treba naglasiti da se radi o razdoblju progonstva njihovih filozofa po Europi i svijetu. Čini se da su zbog toga imali veću slobodu. No i prije Oktobarske revolucije i progonstva imali su poteškoća s filozofijom u Rusiji, jer ona nije dobrodošla u njihovu sredinu, njegovana je uglavnom u crkvenim akademijama i kružocima intelektualaca. Smatrana je zapadnjačkim uljezom, osobito revolucionarne 1848. godine kad je car Nikola I. preko svoga ministra prosvjete S. Uvarova označio filozofiju glasovitom rečenicom: "Korist od filozofije je sumnjiva, ali je šteta sigurna." U ovome članku govore: Vasilij V. Zen'kovskij o sekularizmu u ruskoj misli, zatim Ernst L. Radlov o glavnim pravicima ruske filozofije, Boris V. Jakovenko o specifičnosti i vrijednosti ruske filozofije, Semjon L. Frank o oznakama ruske religiozne misli te Nikolaj O. Losskij o razvoju ruske filozofije i njezinim oznakama. Zaključit ćemo njima omiljenom temom o spoznaji Boga u miješanom filozofsko-teološkom govoru.

Ključne riječi: ruska filozofija, spoznaja, intuicija, misticizam, pravoslavlje, sekularizam.

---

* Doc. dr. sc. Slavko Platz, umirovljeni profesor filozofije, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku / retired professor of Philosophy, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Petra Preradovića 17, 31 400 Đakovo, Hrvatska / Croatia.

Uvod

Po svom zemljopisnom položaju Rusija je položena između Europe i Azije i proživljavala je neobičnu sudbinu, smatrana je dijelom Europe, a u isto vrijeme promatrana je kao nešto originalno, diskontinuirano, izazovno za otkrivanje, kao objekt radoznalosti. Stoga i jedna njihova izreka kaže: "Ostruži malo Rusa i naći ćeš Tatarina". - I oni sami su se pitali o sebi više od drugih naroda, a to se događalo tim više što im ni granice ogromne zemlje nisu bile tako krute i točne. Pokušavali su definirati sebe u odnosu prema Europi i Aziji, prema religiji i kozmosu, prema čovjeku, društvu i njegovoj spoznaji. Evo nekoliko rezultata njihova razmišljanja o sebi i o njihovoj filozofiji. Ovo je tim vrednije jer izlazi iz njihova uma i predstavlja prosuđivanje vlastitog položaja i uloge u europskim i svjetskim humanističkim procesima, tim više što je ruska povijest, osobito u XX. stoljeću, bila europska i svjetska, izvor eksplozija i kriza, dovela je zapadni svijet do zrelog promišljanja o sebi, a u svojoj sredini je doživljavala žestoke obračune neviđenih razmjera. Sve se to moralo odraziti i na druge zemlje i narode.

1. Vasilij V. Zen'kovskij (1881.-1962.) i sekularizam u ruskoj misli

Bio je docent, a od 1915. i profesor univerziteta u Kijevu; 1942. postaje svećenikom. U emigraciji je napisao glasovitu *Povijest ruske filozofije*,¹ jedinstvenu i različitu od drugih sličnih. Borio se protiv sekularizma, kako zapadnog, tako i ruskog, jer je bio svjestan činjenice da čitav razvoj europske misli u krajnjoj analizi proizlazi iz kršćanskih izvora, kojima sada prijeti sekularizam. Ovo bi bila sada izvrsna tema u vrijeme rasprave o kršćanskim korijenima u vezi s novim europskim ustavom.

"Naravno, ja se u mojem izlaganju nisam mogao ne obazirati na vrijednosne sudove pojedinih mislilaca - nevrednovanih povijesnih prikaza uopće ne može ni biti... Također i moja osnovna historiografska shema, koju sam stavio u temelj svoga rada i koju sam toliko puta imao priliku provjeriti, jest jedan vrijednosni sud. Ja imam u vidu tvrdnju da ključ *dijalektike* u ruskoj misli treba tražiti *u problemu sekularizma*. Bez sumnje, sekularizam može imati dva različita oblika. S jedne strane, sekularizam označava obranu slobodnog istraživanja, slobodu filozofske znanstvene misli, a s

---

¹ Usp. V.V. ZEN'KOVSKIJ, *Istorija ruskoj filozofii*, YMCA-Press, sv. I., Pariž, 1948.; sv. II., Pariž, 1950.

druge strane, može označavati i principijelno odbacivanje religioznih orijentacija duha. U stvari, slobodu istraživanja se može braniti stojeći na nekom religioznom polazištu, tj. uzimajući kao *ishodište* crkvenu tradiciju, ali - oslanjajući se na poznatu izreku Karsavina - prepuštajući se 'slobodnoj spontanoj snazi teoloških istraživanja'. No moguće je i odbaciti unaprijed religiozni pravac i čak principijelno braniti potpunu autonomiju razuma i samim tim neizbježno se upustiti u borbu s religioznim tumačenjem životnih problema.

Sekularizam na *Zapadu* pošao je vrlo rano drugim putem, i sva povijest zapadne kulture razvijala se pod znakom borbe s Crkvom i odlučnim odbacivanjem svega što je na bilo koji način moglo ograničavati princip 'autonomije' sfera kulturnoga stvaralaštva. Na toj osnovi oblikovali su se u uvjetima zapadne kulture vrlo zamršeni i nepravilni odnosi s Crkvom i s kršćanstvom uopće. Sva paradoksalnost i ujedno sva tragičnost zapadne kulture povezana je s činjenicom da su osnovne teme koje još i sada nadahnjuju stvaralaštvo, genetički i esencijalno, povezane s kršćanskim naviještanjem, a istovremeno se njihovo rješenje traži izvan kršćanstva. Čini se da se smijemo nadati kako će Zapad postati svjestan toga tragičnog bezizlaza u kojem se nalazio, ali iz kojega je, čini se, izašao. Stoga je sada na Zapadu toliko aktualna tema prevladavanja sekularizma i povratka Crkvi.

Zapadni sekularizam, sa svim svojim otrovima, svojim propovijedanjem 'autonomije' različitih sfera stvaralaštva, ušao je u ruske duše upravo onda kad se kod nas rušio prijašnji crkveni nazor na svijet i, svojim krajnostima (ali drugačijim od onih u zapadnom kršćanstvu), izazvao povratak prema Zapadu. Kod nas je osnova za sekularizam - u općem smislu te riječi - već bila pripravljena, no u XVIII. stoljeću primjećujemo dva njegova smjera: prvi se stvarno usmjerava protiv Crkve i njezine tradicije (počeo je u ruskom 'volterijanstvu' XVIII. st. i nastavio sve do sada, preoblikovavši se u aktivnu 'bezbožnost' i principijelno odvratanje od Crkve), a drugi smjer, udaljivši se od Crkve, nije raskinuo s kršćanstvom, nego je samo branio 'slobodnu snagu teoloških istraživanja'. Počevši od Skovorode, pa preko prvih slavofila i Solovjeva, sve do naših dana, problem odnosa vjere i razuma, slobodnoga istraživanja i crkvene tradicije zanimao je i zanima našu dušu. Podsjećam na oštru i jasnu poziciju Šestova s njegovim radikalnim odbacivanjem kompetencije razuma u stvarima 'vjere', s njego-

vim upornim inzistiranjem da se put prema slobodi duha otvara samo u vjeri, a svaki racionalizam, ekstremni ili ublaženi, ima posla s ‘logičkom prisilom’, te otm i fatalnijom nego što su ograničenja slobode u crkvenoj tradiciji.”²

Zen’kovskij ne razvija svoju ocjenu do pojedinosti da bi je primijenio na rusku filozofiju. Naglašava samo činjenicu da su se Rusi, tradicionalno pravoslavni kršćani, njegujući zapadnu filozofiju, našli često u slijepoj ulici iz koje nisu znali izaći. Slobodno filozofiranje o teologiji i dogmama bila je tipična oznaka ruske religiozne misli, a toj posebnosti bili su skloni i teolozi-filozofi u crkvenim akademijama. Primjer takvog filozofiranja je “transcendentalni monizam” V.D. Kudrjavcev-Platonova (1828.-1892.), koji je pomirio duh s materijom i hegelijanski asolut s kršćanskim Bogom. Ovdje donosimo još jedan odlomak iz drugog djela V. Zen’kovskoga o kritici Europe.

“Promatrajući Evropu kako živi sama u sebi, moramo priznati da prolazi kroz duboku tragediju, povezanu s odsutnošću cjeline. Sekularizacija kulture, oblikovanje serije krugova stvaralaštva, samodostatnih i neovisnih, pridonijele su razbijanju cjeline ličnosti, ekstremnom razvoju industrijske civilizacije, razvoju bez usporedbe s mehaničkog aspekta, nutarnjoj kontradikciji kapitalizma i prijetjećem porastu klasne borbe... Sve to, sagledano u svom kompleksu, pruža nam okvir strašne stvarnosti procesa na Zapadu.

A mi? I prije 1917. mnogi su bili uvjereni u veliki poremećaj, osjećali su da nas očekuju ozbiljne kušnje. Sad, kad su se ta iskušnja dogodila, postalo nam je jasno da su nam ona prijetila odavno, dok smo se mi zavaravali našom vanjskom moću, našom slavnom poviješću, divnim razvojem naše kulture u XIX. stoljeću. Drugi, pak, ne sablažnjavajući se nad tim, hvalili su se našom ‘zemljom’, tj. onim što su osjećali kao misterij ruskoga duha, njegovih rijetkih vrlina, zanosili su se dometima ruskog karaktera, poezijom ‘zemlje’, neprekidnim traženjem istine-pravde. Konačno, bilo je i onih koji su, uviđajući i tamne strane ruskoga duha i ne zavaravajući se našom ‘zemljom’, primijetili da se isključivo značenje Rusije nalazi u onom blagu, kojem je bilo povijesno povjereno da ga realno i vjerno čuva, a to je pravoslavlje. No ako je nama bilo povjereno pravoslavlje, moramo

---

² V.V. ZEN’KOVSKII, *Istorija ruskoj filozofii*, YMCA-Press, sv. II., Pariž, 1950., str. 463.-465.

ga biti dostojni i postati nosioci svjetla. Ako su vrline ruskoga duha tako divne, isto tako su strašni i njegovi neuspjesi i zastrašujući njihov bijes; ako je bila velika moć ruske države i zadivljujuća ruska kultura, onda je i stravična katastrofa 1917. tako oslabila našu moć da joj naša prošlost služi samo kao hipoteka nekog mogućega procvata u budućnosti, ali ništa više. Bit ćemo bliži ovome cilju ako se ozbiljnije suočimo s problemom *izgradnje cjelovite kulture* ili ako si postavimo za zadaću *izgradnju kulture na načelima pravoslavlja i njegova duha*. Ova povijesna zadaća.... mora biti slobodna od okusa nacionalizma, ali, da odgovori nutarnjem duhu pravoslavlja, mora biti univerzalna.

Ne smijemo ponavljati pogreške V. Solovjeva, koji je mislio da ovakvu povijesnu univerzalnu zadaću smijemo rješavati jedino sjedinjenjem s Rimom. Zadaća uspostave jedinstva Crkve *ne smije se svesti samo na izgradnju integralnosti u kulturi*; ona ima i neku svoju dijalektiku, koja je nepovijesnog karaktera. Ali ne smijemo razvijati ni jaki antikatolički pravac religiozne misli. Religiozno antizapadnjaštvo jednako je preziranju odnosa velikog i poučnog iskustva izgradnje integralne kulture na Zapadu. U mnogim svojim pokušajima kršćanski Zapad nam je ostao srodan i blizak, ali njegove zablude i grijesi ostaju nam važni kao lekcija. Ako se povijesno ostvari rekonstrukcija pravoslavne kulture, ona će se morati osloboditi onih krajnosti koje je prošao religiozni razvoj na Zapadu. Imamo što naučiti i od katolicizma i od protestantizma. I ne samo mi, nego i čitav svijet ide naprijed u izgradnji 'univerzalne kulture', prema izričaju V. Solovjeva; i ne samo Rusija nego čitav pravoslavni svijet u svojoj složenosti mora sudjelovati u ovom povijesnom djelu.”³

2. Ernst L. Radlov (1854.-1928.) i glavne struje ruske filozofije

Ernst L. Radlov stekao je dobru filozofsku pripravu, kako u domovini, tako i u Berlinu i Leipzigu. Bio je filozof idealističkog smjera, blizak idejama V. Solovjeva, s kojim je prijateljevao. Kritizirao je I. M. Sečenova, fiziologa naturalističko-materijalističkog smjera, što mu je donijelo velike poteškoće s vlastima. Ovdje je preuzet jedan odlomak koji opisuje tendencije u ruskoj filozofskoj misli.

³ V.V. ZEN'KOVSKIJ, *Russkie mysliteli i Evropa. Kritika evropejskoj kulturi v russkich mysliteljach*, 2. izd., YMCA-Press, Pari , 1955., str. 274.-276.

“Već smo naznačili tendencije u ruskoj misli prema rješavanju etičko-socijalnih problema i to u duhu misticizma. Ipak, neki autori, kao npr. Belinskij, Černiševskij i prof. K. Timirjazev (naturalist fiziolog i specijalist u studiju biljaka), inzistiraju na realizmu ruske misli. Pisarev smatra da je materijalizam karakteristični ruski domet. U stvari, u području matematičkih i prirodnih znanosti Rusija se može pozvati na znanstvenike prvog reda. Ali ovo ne umanjuje našu tvrdnju ... Solovjev više puta govori o ruskom mističkom realizmu, i ima pravo što to čini, jer njegova djela predstavljaju originalno jedinstvo mističkih i racionalističkih elemenata, jedinstvo koje susrećemo npr. kod Skovorode i čak kod samog Bjelinskog, inače ljutog protivnika bilo kojeg misticizma, ali koji se živo interesirao za religiozna pitanja. Populist Juzov uviđao je u osloncu pretežno na razum karakterističnu crtu ruske duše. U biti, sve je to vrlo blisko tvrdnji da misticizam prevladava u ruskoj misli. Napomenimo da i Lavrov smatra misticizam karakterističnom notom ruske misli.

Povijest ruske filozofije može se podijeliti u dva razdoblja: onaj pripravn i drugi konstruktivni. Pripravni dio obuhvaća vrijeme sve do Lomonosova. Iako je ovo razdoblje interesantnije za povjesničara literature nego za povjesničara filozofije, ipak već se ondje očituju osnovne crte ruskog nazora na svijet. U drugom razdoblju, koje ide od Lomonosova do sadašnjeg vremena, treba razlikovati dvije struje: jedna predstavlja samo odraz *misli zapadnog strujanja, a druga je racionalnija*. Aktualno, ne možemo postaviti prevelike zahtjeve na rusku filozofiju. Ona još nema svoga Descartesa, ni Bacona, niti svoga Kanta, ali treba se nadati da će se lažnim pokazati pesimističke riječi koje je slavni K. E. Beer uputio Deljanovu:⁴ ‘U Rusiji se sije, ali se ne žanje’.⁵

3. Boris V. Jakovenko (1884.-1948.): specifičnost i vrijednost ruske filozofije

Boris V. Jakovenko bio je filozof neokantovskog smjera. Od 1912.-1914. bio je urednik filozofske revije “Logos”. Poslije 1917. živi neko vrijeme u Italiji, a poslije se nastanio u Pragu. Ondje je mnogo pisao o ruskoj filozofiji. Osobito je

---

⁴ K. E. Beer (1792.-1876.), poznati učenjak u prirodnim znanostima, embriolog, geograf, rođen u Estoniji. Grof I. V. Deljanov (1818.-1897.) bio je ministar javnog odgoja i obrazovanja, ne baš osobito liberalan.

⁵ E. I. RADLOV, *Očerki istorii ruskoj filozofii*, 2. izd., Peterburg, 1922., str. 7-9.

cijenio Tomasa Masaryka kao vrsnog poznavaoca ruske misli. Na neke kritike ruske filozofije, od strane B. Crocea i dr., odgovorio je u *Predgovoru* svoje knjige (na talijanskom) o ruskim filozofima : “Doista, kakva god bila stvarna vrijednost ruske misli, izvan sumnje je da samo onaj koji ju je duboko i skrupulozno studirao (kako je to npr. učinio prof. Masaryk, jedan od najboljih poznavalaca ove materije), ima intelektualno, spekulativno i moralno pravo izraziti o njoj tako odlučan i nepovoljan sud.”⁶

“Povijest ruske filozofije ne pokazuje istinske filozofske sustave, točno izgrađene; ono što se ondje nalazi, predstavljeno kao najbolje, jesu pojmovi; a često se radi o različitim doktrinama, teorijama ili manje ili više izrađenim idejama. U Rusiji se ne može govoriti o povijesti ideja u vlastitom smislu toga termina, nego na posve teorijski način, jer se još nije pokazala jedna opća ideja sposobna posvema izraziti rusku misao i dušu. U ruskoj filozofiji se ne nalazi niti neka cjelina ideja, niti neki broj zbirki ideja, niti geneza koja bi u svoj svojoj širini i razvoju bila bitno vlastita samoj sebi. Još vlada velika raznolikost ideja i, dosljedno, raznolikost tendencija i struja koje, globalno uzete, ne sačinjavaju neko jedinstvo niti se mogu ujediniti pod bilo koje jedinstvo. Konačno, ruskoj filozofiji nedostaje svaka tuđa tradicija, kao što ne može niti u sebi oblikovati vlastitu tradiciju.

Tako je u svakom povijesnom opisu ruske filozofije umanjena i oslabljena genetička metoda. Prevladava, dakle, opisna metoda, iako ni nju ne smijemo zloupotrijebiti; osim toga, i nju moramo dopuniti i usavršiti s onom genetičkom, i to s velikom razboritošću, ne primjenjujući je samo na pojedinih, nego također na cjelinu; stoga je nemoguće izvesti opće karakteristične crte iz očitovanja i stvaralaštva ruske filozofske misli....

Činjenica da u ruskoj filozofiji nema općih karakteristika, uključuje, naravno, i to da sama ta filozofija nema originalnosti. No to ne znači da je nemoguće naći spomenute oznake s psihometričkog gledišta, a to znači, s obzirom na intelekt i rusku dušu, kako se one očituju u njezinu stvaralaštvu. Jedna od karakterističnih crta ruskog intelekta nalazi se u njegovu univerzalizmu, koji mu, s ideološkog stanovišta, dopušta da se svuda uvijek dobro osjeća, da okuša sve kao vlastito, da se prikloni istini ideoloških stvaranja čovječanstva i da prigrlji puninu njegovih motiva i njegovih ide-

⁶ B. V. JAKOVENKO, *Filosofi russi. Saggio di storia della filosofia russa*, La Voce, Firenze, 1925., str. VIII.

oloških tendencija. Zatim, rijetko se ruski intelekt zadovoljava polovičnošću; rijetko biva umjeren; pokazuje očitu tendenciju da ide do posljednjih pitanja i načelnih zadaća. Daje radikalne odgovore. Tipičan ideološki motiv mu je: "ili Cezar ili ništa", a to znači da su Rusi, ideološki gledano, ekstremisti ili maksimalisti. Konačno, posljednja karakteristika misli i ruskog duha, koja je u uskoj vezi s prethodne dvije, jest odnos s konkretnim, jer punina ideoloških motiva ne može biti drugo nego konkretna punina, kao što konačno i radikalno rješenje ne može biti doli konkretno rješenje.

S ove tri osnovne kvalitete intelekta i ruskog duha....mogu se eliminirati sve fundamentalne kontradikcije i antinomije koje ju razlikuju (sve do danas) od misli drugih naroda i nadvladati poteškoće vlastite ovoj misli, tj. da je sposobna dati krajnja rješenja i stvoriti različite sinteze. Sve će ovo dati ruskoj filozofiji specifičnu filozofsku važnost, a, s druge strane, istina je da će to sve pobuditi živo zanimanje, ako se bude korisno poučavala sa stanovišta globalne kulture, jer ova filozofija sačinjava jedan od bitnih aspekata života i stvaralačke aktivnosti ruskog naroda u domeni kulture i civilizacije uopće. Tko bude ozbiljno i realno htio shvatiti povijest, literaturu i rusku dušu, kao i samu rusku revoluciju, koja je još i danas na putu razvoja, zajedno s drugim studijama pa i prije od njih, morat će se dati na istraživanje tendencija i aspiracija ruske filozofske misli."⁷

4. Semjon L. Frank (1877.-1950.): karakteristike ruske religiozne misli

Rođen je u Moskvi, sin liječnika, porijeklom Židov, prešao je na pravoslavno kršćanstvo; kao srednjoškolar bio je član marksističkog kružoka, upisuje pravni fakultet. God. 1899. je uhićen i protjeran iz univerzitetskih gradova. Poslije se vraća i 1912. brani magistarski rad *Predmet znanija*, postaje privatni docent u Peterburgu, a 1915. brani doktorski rad s temom *Duša čeloveka*. God. 1917. drži katedru filozofije u Saratovu, a od 1921. u Moskvi. No 1922. svi kršćanski usmjereni intelektualci protjerani su iz Rusije. Tako se našao u Berlinu na Relig. fil. akademiji koju je organizirao N. Berdjajev. Od 1930.-1937. drži predavanja u Berlinu, a onda seli u Francusku. Iz tog razdoblja potječe njegovo

---

⁷ B. V. JAKOVENKO, *Dejmi Ruske Filosofije*, Praha, 1938., str. 514.-516. (preuzeto iz talijanskog teksta: G. PIOVESANA, *Russia - Europa nel pensiero filosofico russo*, Lipa, Roma, 1955., str. 221.-223.).

vrlo poznato djelo: *Nepostižimoe. Ontologičeskoe vvedenie v filosofiju religii*, Paris, 1939. Tu ostaje do 1945., kad odlazi u London, gdje je i umro. Frank je dosta pisao i o religioznim temama koje su inače kod Rusa vrlo često povezane s filozofijom.

“Radi se o tipovima spoznavanja na koje je aludirao Pascal kad je govorio kako odobrava ‘samo one koji traže s čežnjom’, jer shvaćanja čisto teorijskog tipa teže prema nezainteresiranoj i bestrasnoj spoznaji bitka, uključujući u to područje i predmet religiozne spoznaje. Prvi su osobe (većinom tragičnog duha), koji, kroz nutarnju duhovnu borbu i osobno religiozno iskustvo, dolaze do neke nove sigurnosti o smislu života, naznačuju nove putove, bore se protiv općih vjerovanja i vrednovanja te propovjedaaju više nove vrijednosti (ili stare, ali zaboravljene): osobe koje, prema Nietzscheovoj izreci, imaju zadaću *prevrednovanja vrijednosti*. Na Zapadu su takvi primjeri Pascal, Kierkegaard, Carlyle, Nietzsche, Charles Péguy. Oznaka koja razlikuje rusku misao - od trenutaka kad je postala autonomnom u prvoj polovici XIX. st. pa sve do danas - jest u činjenici da su njezini originalniji i interesantniji mislioci, u svakom slučaju utjecajnije, pripadali upravo ovom tipu. Nisu to bili toliko filozofi i teolozi, koliko više borci duha i ‘proroci’...

Nije lako definirati zajedničku specifičnu oznaku ruske religiozne misli... No ipak jedna od pretežnih crta ruske misli... njezina je *emocionalnost i intuitivnost*, s nabojem jakih spontanih zanosa, vrednovanja i osjećaja. Osobe ovakvog tipa je čak teško nazvati ‘misliocima’ u uskom smislu te riječi, jer su oni zapravo više borci duha, tužitelji, propovjednici, ‘proroci’. Dobiva se utisak da oni ne misle intelektom, nego nekim drugim duhovnim organom, iskonskim i spontanim, koji je nešto ‘unutarnje’ u njihovoj duši. Ponekad su oni intelektualno malo sposobni i slabi; čitava njihova snaga i važnost je u naponu njihovih osjećaja i u neposrednoj intuitivnoj originalnosti općeg duhovnog odnosa prema životu, kojega katkada uspijevaju s naporom izraziti u točnim pojmovima. Takvi su npr. Tolstoj, Fjodorov, Rozanov, Merežkovskij i, djelomično, Šestov - bez obzira na vanjsku oštrinu njegove misli. U odnosu s ovima, barem bitno, stoje neki mislioci velikog intelektualnog kapaciteta i široke kulture. Tako je npr. Vladimir Solovjev autentični i jaki filozof, upravo filozof racionalist - barem po formi - koji je volio ‘logički’ dokazivati dogme vjere, ali koji svo-

jom osnovnom intuicijom doseže mističku viziju (npr. njegovo mišljenje o Sofiji-Premudrosti Božjoj). Također i učeni teolozi, kao Florenskij i Bulgakov, pa tako obrazovani i intelektualno suptilni filozof kao Berdjaev, jesu, svatko na svoj način, po naravi emotivni i tjerani jakim duhovnim strastima.

Druga oznaka ruske religiozne misli je njezina organska veza sa socijalnom idejom i političkim interesima... Čitava povijest ruske misli, tamo od nastanka, oko 30-ih godina XIX. st., pa do danas, odvija se tipičnim putem uske povezanosti religijske problematike s povijesnim usmjerenjem Rusije i Evrope te povijesnom sudbinom čovječanstva uopće; drugim riječima, odvija se u povezanosti religije s filozofijom povijesti i politike... Konačno, u ruskoj religioznoj misli pretežu apokaliptičke i eshatološke teme; osim toga može se općenito reći da se čitava ruska kršćanska svijest razlikuje od zapadne. Zapadno kršćanstvo je znalo oblikovati socijalnu kulturu i ostvariti u društvenom životu neka elementarna kršćanska načela. To je, zbog dugog zaborava, palo na štetu one dragocjene svijesti izvornog kršćanstva o "svršetku svijeta" kao neizbježnom i bliskom, pa bi stoga i uređenje zemaljskog života bilo nestalno, relativno i ograničeno. No protivno se dogodilo u Rusiji. Stalna misao o svršetku svijeta, o nestalnosti i privremenosti bilo kakva zemaljskog uređenja, i, u isto vrijeme - kao zajednička varijanta - zauzeta napetost prema konačnom cilju kršćanske vjere, preobražaj svijeta i dolazak kraljevstva Božjega, ostvarenje apsolutne istine-pravde (rus. pravda = istina), takve teme su prevladavale u ruskom kršćanstvu i često bile na štetu umjerene i odgovorne moralne zadaće da kršćanski prosvijetle i podignu zemaljski život; ili barem nije bilo žurbe u označavanju jasne granice između ovih dvaju raznorodnih područja."⁸

5. Nikolaj O. Losskij (1870.-1965.): razvoj i oznake ruske filozofije

Nikolaj O. Losskij rođen je 1870. u Kreslavki, provincija Vitebsk. U Peterburgu završava povijesno-filološke studije; 1905. postaje magistar, a 1907. doktor. Kasnije odlazi u Njemačku i pod vodstvom prof. Widelbanda, Wundta i

---

⁸ S. L. FRANK, *Iz istorii ruskoj filozofskoj mysli konca XIX. i načala XX. veka. Antologia*, Inter-Language Liter. Associates, Washington D.C. - New York, 1965., str. 5.-6, 13.-16.

Müllera studira filozofiju. Vrativši se u Rusiju, postaje u Peterburgu izvanredni profesor. No 1922. otpušten je s univerziteta i mora u progonstvo. Došao je u Prag na poziv Tomasa Masaryka, kasnije je u Bratislavi osnovao Ruski znanstveni institut. Zatim je kratko u Parizu. God. 1946. emigrirao je u USA i ondje na pravoslavnoj teologiji St. Vladimir u New Yorku postaje profesor.

U dobi od 95. godina vraća se u Francusku u blizinu Pariza (gdje je jedan od njegovih sinova Vladimir bio monah u ruskom manastiru Saint Serge) i ondje umire u dubokoj starosti. Vrlo dobro je poznao zapadnu filozofsku tradiciju, za razliku od drugih ruskih filozofa. Pokušavao je utemeljiti intuitivističku spoznajnu teoriju. U Americi je objavio knjigu *Hystory of Russian Philosophy* 1951. (kasnije prevedena na francuski i na ruski), u kojoj naglašava da su se u Rusiji razvijali različiti oblici filozofske misli; poznat je po svojoj nepristranosti u prosuđivanju filozofskih sustava. Inače je napisao vrlo mnogo knjiga i članaka (preko 120) i to na različitim jezicima.

Općenito se misli da je ruska filozofija usmjerena osobito na moralne probleme. Ali to nije točno. Sve filozofske grane - epistemologija, logika, etika, estetika, povijest filozofije - razvijale su se u Rusiji prije boljševičke revolucije. Ipak ima nešto istine u tvrdnji da su se Rusi posebno zanimali za moralne probleme...No sada se osvrnimo na epistemologiju, na znanost od životne važnosti za sva ostala filozofska pitanja, jer ona razmatra njihov karakter i putove istraživanja.

(1) U ruskoj filozofiji jako je raširen vid o spoznavanju vanjskog svijeta. Taj se pogled često izražavao u svom krajnjem obliku, naime, u obliku intuitivnog neposrednog promatranja (sozercanie) objekata kao takvih u sebi. Vjerojatno je ruskoj filozofiji svojstven oštar osjećaj realnosti i čudna sklonost promatrati sadržaje vanjskih percepcija kao nešto psihičko ili subjektivno. Već su slavofili tvrdili da je spoznaja stvarnosti neposredna, samo su, na žalost, upotrebljavali za to dvoznačan naziv "vjera".

(2) Različite oblike intuitivizma razradili su mnogi ruski filozofi: V. Solovjev, S. Trubeckoj, E. Trubeckoj, Nikolaj Losskij, P. Florenski, S. Frank, A. Kozlov, djelomično L. Karsavin i drugi.

(3) Naprotiv, ideal je bio tzv. integralna spoznaja, koju su ranije započeli slavofili I. Kireevskij i Al. Homjakov, tj. organska i univerzalna cjelina (da se istina otkriva čitavu čovjeku i ujedinjuje sve duhovne sile: osjetno iskustvo, ra-

cionalno mišljenje, estetsku percepciju, moralno iskustvo i religiozni uvid), a koju je kasnije tumačio transcendentalno-logički idealizam (S. Hessen, G. Gurvič). Toj grupi pripadaju i V. Kurdjavcev-Platonov i Nesmelov, koji su mislili da je religiozna vjera najsavršenija spoznaja.

(4) Značajno je istaknuti da su najvažniji ruski pozitivisti, kao Lavrov i Mihajlovskij, razvijajući svoje teorije, branili jedinstvo (osobito Mihajlovskij) teoretske istine s istinom kakva je pravednost, tj. izjednačili su teoretsku istinu s moralnom, i time priznali značenje moralnog iskustva. Iz tog se vidi također zašto ruski mislioci nikad nisu htjeli priznati faktor evolucije, borbu za opstanak. Ne samo Mihajlovskij, Kropotkin, Danilevskij i Čičerin, nego također i materijalisti, kao Černiševskij, usprotivili su se odlučno ovakvom poimanju evolucije.

(5) Također i tvrdnja, da su se ruski filozofi uglavnom zaokupljali moralnim pitanjima, nije sasvim bez osnove. Iako su tretirali i ostala pitanja osim moralnosti, uvijek su ostali svjesni njihova odnosa s moralnim pitanjima. Povjesničar njihove filozofije, otac V. Zen'kovskij, tvrdi s razlogom da je etički personalizam, sve do naših dana, vrlo vjerojatno najkarakterističnija crta ruske filozofije.

(6) Veza između subracionalnih osjetnih datosti i nadracionalnih načela je apstraktno idealno biće, koje spoznajemo jedino posredstvom spekulacije, tj. intelektualnom intuicijom.⁹ Spekulativna sposobnost ruskih filozofa nije manja nego ona u njemačkih. U Rusiji su bili prošireni kako pozitivizam, tako i mehanicistički materijalizam.... kao i drugdje po svijetu. Ali malo je pravih profesionalaca bilo takvih.

(7) Istraživanje integralne spoznaje i oštar smisao za realnost disponirali su rusku filozofiju na stav povjerenja u sve oblike iskustva, kako osjetnoga, tako i onog istančanog koje daje mogućnost dublje proniknuti u strukturu bića. Ruski filozofi imaju povjerenja u intelektualnu intuiciju, moralno i estetsko iskustvo, koje im otkriva najviše vrijednosti, ali osobito se pouzdaju u mističko religiozno iskustvo, koje uspostavlja vezu čovjeka s Bogom i carstvom njegovim.

Glavna zadaća filozofije bila je razraditi teoriju o svijetu kao jednoj cjelini koja se oslanja na raznovrsnost iskustva. Religiozno iskustvo im je pružalo najvažnije datosti za rješenje ove zadaće. Samo zahvaljujući njemu naše promatranje ima konačnu dovršenost i može otkriti skriveni smisao svjetskoga postojanja. Filozofija koja upozorava na to iskustvo, neizostavno postaje *religioznom*.

---

⁹ Usp. N. O. LOSSKIJ, *Čuvstvennaja, intelektual' naja i mističeskaja intuicija*, YMCA-PRESS, Paris, 1938.

Samo se kršćanstvo odlikuje najboljim postignućima u području ovoga iskustva. Sve nam to daje pravo ustvrditi da se svaka filozofija, koja si postavlja zadaću spoznati skrivenu bit svijeta, mora osloniti na principe kršćanstva. Mnogi ruski mislioci posvetili su život razradi kršćanskog svjetonazora. *I u tome je najkarakterističnija crta ruske filozofije* (Solovjev, Florenskij, Bulgakov). Zbog svog posebnog izlaganja, različitog od zapadne filozofske tradicije, pobudili su veliki interes i djela su im prevedena na glavne europske jezike.

(8) Mnogi religiozni filozofi bavili su se *kozmoškim* pitanjima pa je i njihovo kršćanstvo zadobilo kozmoški karakter. To se posebno vidi u nauci o *Sofiji-Premudrosti Božjoj* ili, kako to povjesničari filozofije kažu, u *sofiologiji*. I u tome se ogleda posebna oznaka ruske filozofije. Kod njih je inače jako izražena *tendencija prema sintezi*, da sve stave u nekakav sustav, pa su to nazvali *svejedinstvo*, čitav kozmos i nadnaravna duhovna bića. U toj tendenciji ima i mnogo mistike. Začetnik toga smjera bio je V. Solovjev (koji je osobno imao mistička doživljavanja), a kasnije su tu nauku razvijali o. Pavel Florenskij, o. Sergej Bulgakov, o. Vasilij Zen'kovskij i još neki drugi.¹⁰ Jednako je ta nauka naišla i na odlučno protivljenje Moskovskog sinoda i osobito o. Georgija Florovskoga, Vladimira Losskoga i dr.¹¹ Pa i u nešto izmijenjenom obliku, ne protiveći se dogmama Pravoslavne Crkve, ta nauka bez sumnje igra značajnu ulogu u daljnjem razvoju religiozne filozofije i predstavlja nešto originalno.

(9) Pojam *konsupstancijalnosti*, koji je Pavel Florenskij iz trinitarne teologije prenio u metafiziku, ima također prvorazredno značenje za teoriju o strukturi svijeta. To je shvaćanje postojalo i prije kršćanstva, a i kasnije usporedo s njim. Tako su npr. Platon, Aristotel i Plotin priznavali postojanje skrivenih ontoloških veza među svim bićima svijeta, takvih veza koje nadvladavaju sve zapreke prostora i vremena. Takvu misao nalazimo i kod kršćanskih mislilaca, kod crkvenih otaca i skolastika, a također je podržavaju Fichte, Schelling i Hegel te svi ruski religiozni mislioci.

¹⁰ O tome više: EVG. kn. TRUBECKOJ, *Mirosozercanie Vl. Soloveva*, sv. I, Moskva, 1913.; WL. SZYLKARSKY, *Solowjews Philosophie der All-Einheit*, Kaunas, 1932.; D. STRÉMOUHOFF, *Vladimir Soloviev et son oeuvre messianique*, Paris, 1935.; N. BERDJAEV, *Russkaja ideja*, YMCA-PRESS, Pariž, 1946.; K. MOČULSKIJ, *Vladimir Solovev. Žizn' i učenje*, YMCA-PRESS, Pariž, 1951.; L. MÜLLER, *Das religionsphilosophische System Vladimir Solovevs*, Berlin, 1956.; D. KALEZIĆ, *Ruska filozofija svejedinstva. Istorija i teorija*, Pravoslavlje, Beograd, 1983. (ćiril.); N. BERĐAJEV, *Ruska ideja*, Prosveta, Beograd, 1987., 160.-172.; T. ŠPIDLÍK, *L'idea russa. Un' altra visione dell'uomo*, Lipa, Roma, 1995., str. 90.-96 (vseedinstvo); str. 351.-386 (*la sofiologia*).

¹¹ Usp. G. FLOROVSKIJ, *Puti ruskogo bogoslovija*, Pariž, 1937.; VL. LOSSKIJ, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944.

(10) Neki protivnici metafizike i religije prigovaraju da u ruskoj filozofiji nema razdoblja sličnog srednjovjekovnoj skolastici, kad je sva umna energija bila usmjerena na razradu kršćanske filozofije te odnosa uma i vjere. Oni su tvrdili da je rusko društvo tek koncem XIX. i početkom XX. stoljeća stupilo u tu fazu duhovnog razvoja kroz koju je Evropa prošla još u srednjem vijeku. Stoga smatraju da je rusko društvo zakasnilo u svom razvoju. No ti ljudi, misli Losskij, ne uočavaju činjenicu da se kultura razvija ne samo po ravnoj uzlaznoj crti, nego i po spirali. Vrh spirale sadrži procese paralelne i slične procesima koje nalazimo u njezinim nižim dijelovima, ali poradi utjecaja prethodnog razvoja sada su savršeniji. Ruska religiozna filozofija nije ponavljanje skolastike, jer ona koristi sva dostignuća znanosti i suvremene filozofije, osobito suvremene visokorazvijene gnoseologije. Stoga treba reći da se ruska religiozna filozofija javlja kao progresivno dostignuće i sposobna je dati novi poticaj razvoju zapadne misli.¹²

6. Filozofsko-teološki govor o Bogu u ruskoj religioznoj filozofiji

Tema ruske religiozne filozofije jednaka je jednim svojim dijelom onoj koju bismo mi danas smjestili u funadamentálnu teologiju. Naime, ono što teologiji prethodi, jest pitanje o Božjoj egzistenciji i o činjenici njegove samoobjave. Religiozna filozofija i naravna teologija (teodiceja) pitaju se prvenstveno o Božjoj egzistenciji. Stoga pogledajmo ovdje što ruska religiozna filozofija - kao poseban način promatranja toga problema, različit od zapadnog - kaže o onome "koji stanuje u nepristupačnu svjetlu" i čija se vječna moć i božanstvo, unatoč njegovoj nevidljivosti, "od početaka svijeta kroz božja djela očima duha" mogu zapaziti.

Znamo da su u XIX. stoljeću među ruskim filozofima (većinom teolozima-laicima) postojale dvije struje: okcidentalisti - okrenuti prema europskom Zapadu, a predstavnici su bili Belinskij, Bakunin i Hercen, koji su zastupali pozitivističko-ateistički, ispočetka socijalni, a kasnije socijalitičko-komunistički smjer. Oni su se borili protiv svojih suvremenika, druge struje, tzv. slavofila, čiji su predstavnici bili I. Kireevskij, A. Homjakov i drugi. Ovi su si postavili zadaću utemeljiti znanost o Bogu, pomiriti međusobno vjeru i znanje, suprotno od kato-

---

¹² Usp. N. O. LOSSKIJ, *Istorija ruskoj filozofii*, izd. Sovetskij Pisatelj, Moskva., 1991., str. 468.-475.; N. O. LOSSKI, *Histoire de la philosophie russe des origines à 1950.*, Payot, Paris, 1954., str. 422.-428.; N. O. LOSSKY, *History of Russian Philosophy*, London, 1952.; 2. izd. Int. Un. Press, New York, 1972., str. 403.-406.

ličkoga i protestantskog idejnog svijeta, također suprotno od skolastike i njemačkoga klasičnog idealizma. Pod njihovim utjecajem razvila se u teološkim akademijama u Rusiji religiozna filozofija tijekom toga stoljeća, koja se približila fundamentalnoj teologiji. U tom vremenu stasao je i mladi Vladimir Solovjev (1853.-1900.) pod slavofilskim uplivom u crkvenoj moskovskoj Akademiji, gdje je kasnije i sam postao predavač.

Slavofili su u zapadnoj filozofiji, posebno u Hegelovu racionalizmu, vidjeli jedan proces raspadanja, koji je, prema njima, bio trajni proces sekularizacije od katolicizma preko protestantizma. Nasuprot čisto izvanjskom spoznavanju razuma, oni su tražili unutarnje zahvaćanje istine. Njihov ideal je bilo cjelovito znanje (целное знание), integralna spoznaja, tj. ne samo neko apstraktno, nego konkretno shvaćanje u kojem bi trebale sudjelovati sve ljudske sposobnosti: razum i volja, srce i osjećaj. Oni su težili za jednom univerzalnom sintezom vjere i znanja, sintezom na svim područjima, “na socijalnom i privatnom, spekulativnom i zemaljskom, umjetničkom i moralnom”, kako je to isticao I. Kireevskij.¹³

Ta religiozna filozofija (i fundamentalna teologija) slavofila usmjerava svoju borbu uglavnom u dva smjera ili protiv dva sustava: protiv Hegelova intelektualizma i Kantova voluntarizma. U Hegelovu panlogizmu vide jednostrano pre naglašavanje spoznajne moći, a u Kantovoj nauci o autonomiji i postulatima praktičnog razuma ne prihvaćaju jednostrano usmjeravanje volje kojim on pokušava objasniti kako čovjek dospijeva do Boga, u kome je izvor i bit religije.

No važna je okolnost da su ruski religiozni filozofi i teolozi u jednoj bitnoj točki, s obzirom na Kantovu kritiku “čistog uma”, bili vrlo složni. Dokaze o Bogu odbijaju svi jednoglasno kao “tzv. dokaze o Bogu”. Oni ponavljaju da se do spoznaje Boga ne može doći putem zaključivanja i u tome usvajaju Kantovu kritiku pojedinih dokaza o Bogu.¹⁴ Oni, dakle, odbijaju da čovjek može razumom ili, Kantovom terminologijom, “čistim umom” sigurno spoznati Boga. Razum, po njihovu mišljenju, za dokaze o Bogu ima drugorazredno značenje. On može već postojeće dokaze pojasniti i njihove pojedine sastavne dijelove sustavno posložiti i u tome se iscrpljuje njegova uloga.

¹³ I. KIREEVSKIJ, *Sočinenija*, izd. M Geršenzon, 2 sveska; Moskva, 1911., navod u sv. I., str. 66.-68.

¹⁴ Usp. T. SPAČIL, *Doctrina theologiae orientis separati de revelatione, fide, dogmate*, u: *Orientalia Christiana* 31-32 (1933), 88, str. 1.

Svakako, oni poznaju i citiraju dijelove Biblije (Ps 19,2: Nebesa slavu Božju kazuju, naviješta svod nebeski djelo ruku njegovih; i također Posl. Rim 1, 20) gdje se govori kako čovjek može spoznati Boga iz promatranja prirode, po njegovim stvaralačkim djelima. Ali oni te tekstove tumače tako da je takva, uostalom sumnjiva i tamna spoznaja, moguća samo onda ako čovjek već ima pojam o Bogu iz nekog drugog izvora. Takav korijen ili izvor religije i vjere u Boga oni opisuju kao nutarnji osjećaj, srce. I nastanak same religije ne pojašnjavaju intelektualistički niti voluntaristički, nego više sentimentalistički (kao npr. H. Jacobi, ili F. Schleiermacher).

Nadalje, ovi religiozni filozofi ili teolozi naučavaju jednoglasno, nadovezujući se na svete oce, da temelj religije treba tražiti u ljudskoj naravi, ukoliko je ona slika Božja; ali, osim toga, naglašavaju kako nijedna religija nije moguća bez još nekog pridošlog Božjeg djelovanja na ljudski duh. Taj utjecaj, prema slavofilima, čovjek zapaža neposredno, bez zaključaka. Ipak, ne radi se o nekom gledanju Boga, kakav je on u sebi, niti o neposrednom shvaćanju neke jasne ideje o Bogu, također ni o nekoj postojećoj urođenoj ideji o Bogu. Dakle, Boga zapažamo primjerenim doživljavanjem, po nekom osobitom religioznom osjećaju ili afektu, kroz religiozno iskustvo ili religiozni instinkt, ili - kako oni tvrde - Boga zapažamo u srcu i kroz srce. Pri tome često riječ *srce* ne biva ocrтана samo kao nutrina religiozna čovjeka, nego kao cjelokupnost svih ljudskih spoznajnih moći, sposobnosti i nastojanja, upravo ono što slavofili označavaju riječju *integralna spoznaja* (cel'noe znanie),¹⁵ koju opisuju kao nutarnju spoznaju ili saznanje vjere prema kojemu te e. Tu nauku o porijeklu i naravi ljudskog saznanja o Bogu oni su nazvali "mistički realizam".

I taj pojam mističkog realizma označava preklapanje triju područja: metafizike, nadnaravi i neposrednog iskustva o Bogu, čemu opet odgovaraju tri široke znanosti: filozofija, teologija i mistika. Ova "novoruska gnoza" ima svoje korijene još u antičkoj filozofiji, u platonizmu, neoplatonizmu i u patristici.¹⁶ Jedan od njihovih najpoznatijih zastupnika, N. Berdjajev, svjesno i namjerno ide una-

---

¹⁵ Usp. *Conoscenza integrale*, u: *Enciclopedia Filosofica*, sv. I, Venezia-Roma, 1957, st. 1193-1194.

¹⁶ Usp. *Gnosi russa contemporanea*, u: *Enciclopedia Cattolica*, sv. VI., Citta del Vaticano, 1951., st. 882. U novije vrijeme imamo i druge ocjene toga razdoblja ruske filozofije s obzirom na gnozu. Usp. P. KOSLOWSKI, *Russische Religionsphilosophie und Gnosis*, Verl. Bernward-Morus, Hildesheim, 1992. Pri kraju su dodana neka kritička pisma upućena autoru u kojima se raspravlja o tom novom terminu, jer se neki ne slažu s tom ocjenom.

¹⁷ Usp. N. BERDIAEFF, *Esprit et liberté*, Paris, 1933.

trag upravo do Klementove aleksandrijske gnoze i još više, do Origenove.¹⁷ – Također, jedan od njihovih najvećih religioznih filozofa i teolog-laik Vladimir Solovjev (1953.-1900.) nastavlja tu predaju ovisnosti svoje religiozne filozofije (fundamentalne teologije) o navedenim istočnim izvorima. Po njegovu mišljenju, čovjek ne može spoznati Boga razumom preko zaključaka. Svi ti tzv. dokazi o Bogu imaju samo veću ili manju vjerojatnost (sukladno definiciji I. vaticanskog sabora o tom problemu). No moramo priznati da Solovjev, unatoč svom velikom trudu i nastojanju, u svojim spekulacijama protiv voluntarizma i intelektualizma nije uspio prevladati očiti racionalizam.¹⁸

Prema Solovjevu, spoznaja Boga povezana je s integralnom spoznajom (cel'noe znanie) koja predstavlja sintezu svih ljudski sposobnosti: uma, volje, osjetila, te naravnih i nadnaravnih sposobnosti. Kao takva, ona nužno uključuje tri povezana faktora: religiozno iskustvo, vjeru i mišljenje (razum). Ali nijedan od tih faktora za sebe nije dostatan; naime, mišljenje je u sebi apstraktno, iskustvo pruža samo materijal, ali bez značenja apsolutnosti i bez metafizičke spoznaje objekta. Ono što, po Solovjevu, zapravo u spoznavanju Boga i vjere ima značenje apsolutnosti i što nekako odgovara bitku objekta, jest vjera. Ona, utvrdivši postojanje bezuvjetnoga, omogućuje empirijsku i racionalnu spoznaju. Bez vjere u bezuvjetnu stvarnost predmeta iskustvo ne bi bilo odvojeno od običnih subjektivnih doživljaja, kao što ni pojmove ne bismo mislili kao objektivni materijal.

Na osnovi toga što nam donosi vjera, um se (uz rad mašte) uzdiže k ideji predmeta, a u stvaralačkom tijeku toga istoga uma, ostvaruje se iskustvo. Tako vjera (slično kao kod Kirejevskog i Homjakova) postaje jedan iracionalni voljni čin koji svoj objekt postavlja apsolutno. Time Solovjev (i pethodnici) napuštaju tlo objektivnosti u spoznavanju Boga i pripisuju vjeri samo neku subjektivnu apsolutnu izvjesnost; a objektivnu i apsolutno sigurnu spoznaju Boga iz stvorenog svijeta oni ne dopuštaju. To je prikriveni subjektivizam, koji kroz religioznu filozofiju (i fundamentalnu teologiju) nesumnjivo očituje racionalizam, kako smo već kod Solovjeva naznačili; naime, on nužno dolazi do onoga što je svakako

¹⁸ Usp. S. PLATZ, Uloga i odnos vjere i uma u ruskoj religijskoj filozofiji. Uz encikliku Ivana Pavla II. "Fides et ratio", u: *Obnovljeniivot* 55 (2000), br. 1, str. 81.-90.; S. PLATZ, Role and Relation of Faith and Mind in Russian Philosophy, u: *Disputatio philosophica. International Journal on Philosophy and Religion* 1 (1999.), str. 139.-149.; B. SCHULTZE, *Das Gottesproblem in der Osttheologie*, Münster, 1967, str. 66.-67.; N. BERĐAJEV, *Ruska ideja*, Prosveta, Beograd, 1987., str. 152. ss; T. ŠPIDLÍK, *L'idea russa. Un'altra visione dell'uomo*, Lipa, Roma, 1995., str. 152. ss.

želio izbjeći. To se pokazuje i u njegovu pokušaju da priključkom na idealiste Schellinga i Hegela izvede tajnu Presv. Trojstva.

Zaključak

(1) Povijesno gledano, Rusi su, nakon otvaranja prema Zapadu - preko Petra Velikog i Katarine II. - ušli u zapadnu filozofiju u vrlo nepogodno vrijeme. Naime, bez prethodne tradicije u filozofskom obrazovanju, prihvatili su se filozofiranja u vremenu njemačkog klasičnog idealizma. A ta je filozofija već po sebi bila vrlo komplicirana, uključivala je barem kao minimum dobro poznavanje neposrednih prethodnih sustava racionalizma i empirizma, osim velikih klasika, posebno Platona. Jedino je Nikolaj O. Losskij pokazao zavidno poznavanje ove materije.

(2) K tomu, njihova duboka religioznost nije im dopuštala odvajanje od toga područja. Tako je to na neki način nužno morala biti filozofija religije i spoznavanja Boga, traženje novih pristupa tomu području - između razuma i vjere, s pomakom prema mističkom području.

(3) Ruska religiozna filozofija nije bila originalna. U to su oni uvjereni. S tim u vezi njihova filozofija nema neke prethodne vlastite tradicije. Zato je razvučena na mnogo tema, uglavnom nedorađenih, od religije, kulture, pravoslavlja, spoznajnih problema - do etičkih i personalnih razrada. No uza sve to, ona ostaje veliki izvor nadahnuća, osobito zapadnjacima, jer se malo udaljuje od ljutog racionalizma, a ide rubom književnosti i poezije u simbolizmu te se emotivnim nabojem približava mističkom realizmu. I bez obzira na teorijske poteškoće koje tu ostaju, ta je filozofija izazovna i otvara nova pitanja za filozofsko domišljanje.